ΧΑΓΚΕΝ ΦΛΑΪΣΕΡ
Επιμέλεια

Η ΕΛΛΑΔΑ '36-'49

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

Τομές και συνέχειες

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949 – Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Το ακροδεξιό φαινόμενο, το οποίο εξετάζουμε στο επίπεδο της ιδεολογίας, δεν μας ενδιαφέρει μόνο ως εξτρεμισμός, αλλά και ως διάχυση αντιλήψεων που τροφοδοτούν ένα ευρύτερο νεφέλωμα, ως σχέσεις άκρας Δεξιάς και Δεξιάς και ως συμβολική που κληροδοτεί ευαισθησίες και συμπεριφορές. Αν και εξέχουσα θέση σε τέτοιες αναλύσεις κατέχουν τα ζητήματα ορισμού, θα αρκεστούμε εδώ να διευκρινίσουμε ότι η άκρα Δεξιά εκλαμβάνεται ως ξεχωριστός πολιτικός χώρος, με συγκεκριμένους ιστορικούς προσδιορισμούς, τις δικές του αναπαραστάσεις και αξίες και μια ιδιαίτερη αντίληψη για την ιστορία και το χρόνο. Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι η άκρα Δεξιά αντλεί ιδεολογία και από τον πολιτικό συντηρητισμό και ότι τα κόμματα της παραδοσιακής Δεξιάς ριζοσπαστικοποιούνται συνήθως σε εξαιρετικές, κατά την εκτίμησή τους ή και αντικειμενικά, περιστάσεις. Στη Γαλλία του Βισί, για παράδειγμα, συμμετείχαν όλες οι τάσεις της Δεξιάς,[1] και στη δεκαετία του '30 οι ακροδεξιές αντιλήψεις και ο φασισμός άσκησαν μια επιρροή που επεκτάθηκε σε ένα χώρο ευρύτερο από αυτόν που κάλυψαν οι εξτρεμιστικές οργανώσεις.

Αλλά και στην Ελλάδα της εποχής εκείνης η διάχυση του ακροδεξιού λόγου διαμόρφωσε ένα κλίμα ευνοϊκό για την αποδοχή αυταρχικών πολιτικών επιλογών. Στις καταστρεπτικές συνέπειες από την εξέλιξη του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα[2] είχε άλλωστε επικεντρώσει την προπαγάνδα της μια μεγάλη μερίδα του Τύπου, σύμφωνα με την προσφιλή τακτική κάθε αντιδραστικής ρητορικής να επιτίθεται έμμεσα στους δημοκρατικούς θεσμούς. Επισημαίνονταν έτσι τα φθοροποιά αποτελέσματα της εξέλιξης του κοινοβουλευτισμού,[3] ο «φθαρμένος» και διεφθαρμένος χαρακτήρας του.[4] Θεωρούνταν εξάλλου ως το σύστημα εκείνο το οποίο κατέστη «υποχείριο των κομμάτων και απεμάκρυνε τελείως τον λαόν από την εξουσίαν»,[5]

1. Βλ. Jean Pierre Azema, «Vichy», στο Michel Winock (édit.), *Histoire de l'extrême droite en France*, Seuil, Paris 1993, pp. 191-215.

2. *Ακρόπολις*, 4 Φεβρουαρίου 1934.

3. *Εστία*, 2 Απριλίου 1934.

4. *Ακρόπολις*, 31 Ιανουαρίου 1929.

5. *Εσπερινή*, 7 Ιανουαρίου 1934.

ενώ «υπό την σκέπη του δικτατορεύουν ανεύθυνοι και δειλοί δικτατορίσκοι, εκ περιτροπής καταχρώμενοι της λαϊκής εντολής».[6] Η δικτατορία αποτελούσε τη μοναδική προτεινόμενη διέξοδο στο «χρεωκοπήσαν εις την συνείδησιν του κόσμου προπολεμικόν σύστημα του κοινοβουλευτισμού».[7]

Όσο και αν το περιεχόμενο της προεικονιζόμενης δικτατορίας διέφερε ανάλογα με το προφίλ της κάθε εφημερίδας, ελιτιστικό ή πληβειακό (κεφαλαιοκρατική,[8] παλλαϊκή δικτατορία των εργαζομένων τάξεων,[9] λαοκρατική δικτατορία[10]), η επίκλησή της υπέκρυπτε την αγωνία του εθνικόφρονα[11] αστικού κόσμου για τάξη και ιεραρχία, για διατήρηση των κεκτημένων του. Η αναφορά στις παραδοσιακές αξίες και η έμφαση στην αναγκαιότητα της λήθης του παρελθόντος, που θα έπρεπε να επιβληθεί έστω και «διά της βίας», όπως υποστήριξε ο Γ. Α. Βλάχος,[12] υπέκρυπτε κυρίως το φόβο της ανατροπής.

Ο φόβος της κοινωνικής ανατροπής,[13] στη συνάφειά του με το φόβο ότι το μέλλον παρέμενε υποθηκευμένο από το κληροδότημα του διχαστικού παρελθόντος, καθώς και η αγωνία για τη διαίρεση του αστικού κόσμου διαμόρφωσαν τους ιδεολογικούς εκείνους ορίζοντες στους οποίους οικοδομήθηκαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα ευαισθησίες Δεξιάς (sensibilités de droite),[14] μέσα από τη σταδιακή ανατροπή του αξιακού συστήματος και των πολιτικών αναπαραστάσεων που επικράτησαν κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Οι ευαισθησίες αυτές δομούνται γύρω από δύο θεματικούς άξονες: πρώτον, τη μοναρχία και τη δημοκρατία· δεύτερον, τη διαίρεση και την εθνική ενότητα.

Χαρακτηριστική είναι η στάση ορισμένων εφημερίδων στο ζήτημα της παλινόρθωσης της μοναρχίας, σε μια περίοδο κατά την οποία η παραδοσιακή τομή βενιζελισμού-αντιβενιζελισμού εμφανιζόταν ανανεωμένη μετά τα βενιζελικά κινή-

6. *Εθνική Σημαία*, 23 Ιανουαρίου 1935.

7. *Ακρόπολις*, 4 Φεβρουαρίου 1934. Για τις ακροδεξιές εφημερίδες, βλ. τον *Εθνικοσοσιαλιστή*, 25 Μαρτίου 1934, και την *Εθνική Σημαία* του Γεωργίου Μερκούρη, 23 Ιανουαρίου 1935.

8. *Εστία*, 2, 19 και 29 Απριλίου 1934, και 2 Μαΐου 1934.

9. *Ακρόπολις*, 4 Φεβρουαρίου 1934.

10. *Εσπερινή*, 5 Ιανουαρίου 1934.

11. *Εστία*, 1 Οκτωβρίου 1935. Η λέξη «εθνικόφρονες» συναντάται εδώ για πρώτη φορά προκειμένου να δηλώσει τους αστούς ανεξαρτήτως παραταξιακής ή κομματικής ταυτότητας, αντίθετα με τη λέξη «νομιμόφρονες», που χρησιμοποιείται πολύ συχνότερα και αναφέρεται συνήθως στους αντιβενιζελικούς.

12. *Η Καθημερινή*, 14 Ιανουαρίου 1934.

13. Βλ. επίσης Despina Papadimitriou, «Les droites en Grèce au premier XXe siècle», *Études Helleniques* 5/1, 1997, pp. 63-79.

14. Για τις ευαισθησίες και τους ιδεολογικούς ορίζοντες, οι οποίοι νοούνται ως αναπαραστάσεις του κόσμου περισσότερο ή λιγότερο συγκροτημένες, έξω από το πλαίσιο του επίσημου κομματικού λόγου, βλ. J.-F. Sirinelli – E.Vigne, «Des droites et du politique», στο *Histoire des Droites en France*, Gallimard, Paris 1992, Tome 1, pp. XXXVI-XLIII· και J.-F. Sirinelli – E.Vigne, «Les sensibilités», στο *Histoire des Droites en France*, ibid, Tome 1, pp. II-V.

ματα του Μάρτη και την επίσημη ανακίνηση του καθεστωτικού το 1935. Η μετριοπαθής αντιβενιζελική *Πρωία* έγραφε ότι η ιδεολογική διάσταση ενός αστικού δημοκρατικού κόμματος με τους οπαδούς της βασιλευομένης δημοκρατίας ήταν ασήμαντη σχεδόν σε σύγκριση με τη θεμελιώδη διάστασή του με τον κομμουνισμό, που απέβλεπε στην επαναστατική ανατροπή του αστικού καθεστώτος είτε ως βασιλείας είτε ως δημοκρατίας.[15] Και η ανεξάρτητη την εποχή εκείνη *Εστία* εξέφραζε την άποψη ότι οι όροι του δημοψηφίσματος δεν ήταν τίμιοι και ότι το πολιτειακό αντιμετωπίστηκε πάντοτε «από της απόψεως του εσωτερικού Διχασμού», αποδεχόμενη όμως τη μοναρχία ως παράγοντα «εθνικής ενότητος»,[16] όπως και οι άλλες αντιβενιζελικές εφημερίδες. Για τη μεταξική *Εφημερίδα των Ελλήνων* το διακύβευμα του δημοψηφίσματος ήταν αν η Ελλάδα θα επέλεγε την ανασυγκρότητη «επί αυστηρών συντηρητικών βάσεων του δημοσίου οργανισμού, κατεύθυνσιν δηλαδή προς τα δεξιά υπό την εγγύησιν του θρόνου, ή θα στρεφόταν προς τα αριστερά, εις την αποσύνθεσιν και την αναρχίαν».[17] Για τη *Βραδυνή* επίσης όλοι οι Έλληνες αστοί, ανεξάρτητα από κομματική απόχρωση, όσοι πίστευαν στη θρησκεία και στην πατρίδα, έπρεπε να ψηφίσουν υπέρ της παλινόρθωσης.[18] Η «Δεξιά» συνεπώς ιχνηλατείται την περίοδο αυτή μόνο στο πεδίο των ευαισθησιών, ενώ θεσμική εκπροσώπηση θα αποκτήσει μόνο την επόμενη δεκαετία. Ο «κατευνασμός των παθών», η «αποκατάσταση της ηθικής γαλήνης»[19] και της «ψυχικής ενότητας του έθνους»,[20] η οποία διερράγη κατά τη διάρκεια του «εικοσαετούς αδυσώπητου εσωτερικού αγώνα»,[21] συγκρότησαν τον ορίζοντα των προσδοκιών όπως διαμορφώθηκε μέσα από τη δυναμική της σχέσης του με το χώρο των εμπειριών.[22] Στις αδιάλλακτες αντιβενιζελικές εφημερίδες το αίτημα της συμφιλίωσης δεν διατυπώθηκε, ενώ ο εσωτερικός εχθρός εξακολουθούσε να είναι ο βενιζελισμός, συχνά βέβαια ως συνοδοιπόρος του κομμουνισμού, ως «σύμπραξη της Μόσχας με

15. *Πρωία*, 2 Οκτωβρίου 1935.

16. *Εστία*, 19 Σεπτεμβρίου 1935 και 14 Ιανουαρίου 1936. Αλλά και στην *Καθημερινή* διακρίνει κανείς στα τέλη του 1935 ένα αίσθημα κόπωσης από τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις (βλ. *Η Καθημερινή*, 14 Νοεμβρίου 1935 και 25 Νοεμβρίου 1935). Η *Εστία* (13 Ιανουαρίου 1936) μάλιστα παρατηρούσε, τις παραμονές των εκλογών του Γενάρη του 1936, ότι οι δύο πρωινές εφημερίδες βρίσκονταν στη δυσάρεστη θέση να υποστηρίζουν υπόθεση στην οποία δεν πίστευαν πλέον, συνιστώντας στους αναγνώστες τους την υπερψήφιση κόμματος που δεν τους ενέπνεε κανέναν ενθουσιασμό.

17. *Εφημερίς των Ελλήνων*, 9 Οκτωβρίου 1935.

18. *Βραδυνή*, 1 Οκτωβρίου 1935.

19. *Πρωία*, 5 Οκτωβρίου 1935.

20. *Πρωία*, 13 Οκτωβρίου 1935.

21. *Η Καθημερινή*, 28 Νοεμβρίου 1935.

22. Για τη σχέση του «χώρου της εμπειρίας» (space of experience) με τον «ορίζοντα των προσδοκιών» (horizon of expectation), βλ. Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts – London 1985, p. 275. Για τις ευαισθησίες της Δεξιάς στην Ελλάδα, βλ. Despina Papadimitriou, «Les droites en Grèce au premier XXe siècle», ibid, pp. 65-67.

τους βενιζελικούς κεφαλαιοκράτες»[23] ή, τέλος, ως στυλοβάτης της αβασίλευτης δημοκρατίας, που συνιστούσε τον «προθάλαμο της κομμούνας»,[24] σύμφωνα με τη λογική της συναίρεσης στο μύθο της συνωμοσίας. Η σύνδεση βενιζελισμού, μπολσεβικισμού και αβασίλευτης δημοκρατίας επισημαίνεται ωστόσο για πρώτη φορά στον Τύπο το 1923, σε ορισμένα αδιάλλακτα αντιβενιζελικά όργανα.[25] Όπως κατά την πρώτη φάση του γαλλικού αντικομμουνισμού (1917-1920) ο αντιμπολσεβικισμός εξέφρασε την αποδοκιμασία όσων συνέβησαν στη σοβιετική Ρωσία και γενικότερα του επαναστατικού γεγονότος,[26] έτσι και στην Ελλάδα της δεκαετίας του '20 ο κομμουνισμός νοείται κυρίως ως η «ιδεολογία της μη αγαθότητος και των επαναστάσεων» και χρησιμοποιήθηκε για να πλήξει πρωτίστως την αβασίλευτη δημοκρατία.[27]

Έτσι το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν κληρονόμησε μόνο νομοθετικές ρυθμίσεις που περιόριζαν και ανέστελλαν τις πολιτικές ελευθερίες, αλλά και τα στοιχεία εκείνα που καθόρισαν το ιδεολογικό περιεχόμενο της εθνικοφροσύνης. Η μεταξική δικτατορία, η οποία εμφανίστηκε ως εγγυήτρια της εθνικής ενότητας, στηρίχθηκε στις παραδοσιακές αξίες, όπως πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια, εργασία, τάξη, πειθαρχία, ασφάλεια, καθώς και στον αντικομμουνισμό, στη βασιλοφροσύνη και στο συντηρητικό εθνικισμό, παρότι χάρη στη συγκυρία η 4η Αυγούστου κατέστη αργότερα «πρότυπον δυναμικού και εθνικιστικού καθεστώτος» για τους εθνικιστές.[28] Η ελληνική ταυτότητα προσδιορίστηκε μέσω της εικόνας ενός λαού αγροτικού, εργατικού, τίμιου, χριστιανικού, ο οποίος αποποιούνταν «τα πλέον παράδοξα και τα πλέον εις τινας περιστάσεις ανήθικα ήθη και έθιμα εις την χώραν». Ο μεσαιωνικός ελληνισμός τιμούνταν από τον Ι. Μεταξά γιατί «δημιούργησε το θρησκευτικό ιδεώδες» και το κράτος από άποψη πολιτική.[29] Παρόμοια, και τα άλλα ακροδεξιά καθεστώτα ενός αυταρχικού-πατερναλιστικού τύπου στηρίχθηκαν στις συντηρητικές παραδόσεις των κοινωνιών τους: στην καθολική-μοναρχική παράδοση της Πορτογαλίας ο Σαλαζάρ, στην καθολική επίσης παράδοση της Αυστρίας ο Ντόλ-

23. *Βραδυνή*, 1 Οκτωβρίου 1935.

24. *Εφημερίς των Ελλήνων*, 26 Αυγούστου 1935.

25. *Δράσις*, 24, 27 και 30 Νοεμβρίου 1923. Βλ. επίσης *Σκριπ*, *Εθνική Ώρα* και *Χώρα*.

26. Serge Berstein – Jean-Jacques Becker, *Histoire de l'anticommunisme en France, 1917-1940*, Olivier Orban, Paris 1987, p. 336.

27. Βλ. *Αναμόρφωσις*, 21 Ιανουαρίου 1926, σελ. 3, καθώς και πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο: «Απέναντι του κομμουνισμού» με αφορμή το απεργιακό κύμα του Γενάρη-Μάρτη 1929 στην *Ακρόπολη*, 8 Φεβρουαρίου 1929. Βλ. επίσης το άρθρο του Γ. Κοτζιά με τίτλο «Η ανατρεπτική προπαγάνδα», στα *Χρονικά*, 13 Μαΐου 1937, και το «Ο κομμουνισμός και το σχολείον», στα *Χρονικά*, 16 Φεβρουαρίου 1927.

28. Βλ. πρωτοσέλιδο άρθρο του Γ. Ι. Ρουμάνη στην *Εφημερίδα των Χιτών*, 12 Αυγούστου 1946, και *Αγών*, 15 Μαΐου 1946.

29. Ι. Μεταξάς, «Λόγος επί τη ορκωμοσία των φοιτητών» (20 Νοεμβρίου 1937) και «Λόγος εκφωνηθείς εις Καλάμας» (24 Απριλίου 1939), στο *Λόγοι και σκέψεις*, Ίκαρος, Αθήνα 1969, τόμ. Α, σελ. 286, και τόμ. Β, σελ. 59 αντίστοιχα.

φους, στις χριστιανικές αξίες και στην εργασία, ιδιαίτερα στις καθαρές της μορφές, τη χειρωνακτική και την ενασχόληση με τη γη, η «εθνική επανάσταση» του Πετέν.

Η ιδεολογία της 4ης Αυγούστου έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας ακροδεξιάς ιδεολογίας: την άρνηση του ατομικιστικού φιλελευθερισμού, στον οποίο αποδίδεται η καταστροφή της ηθικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής τάξης πραγμάτων, την αντίθεση στην καθολική ψηφοφορία ως μη εκφράζουσα τη βούληση του έθνους, την καταγγελία του κοινοβουλευτικού κράτους ως ασύμβατου προς το εθνικό κράτος, το οποίο είναι το κράτος όλων των πολιτών και θέτει το γενικό συμφέρον υπεράνω των ατομικών συμφερόντων,[30] μια αντι-υλιστική θεώρηση της ιστορίας και του κόσμου. Οι αναφορές στη συντεχνιακή οργάνωση της κοινωνίας, τη χαρακτηριζόμενη ως θεμέλιο των νέων κρατών, η λατρεία του αρχηγού, η αντίληψη για το «Νέον Κράτος» ως εθνική επανάσταση, ολοκληρωτικό κράτος και «Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό» φανερώνουν την ισχυρή έλξη που άσκησε ο φασισμός στους φορείς του καθεστώτος. Ο μοντέρνος κορπορατισμός εξάλλου, ο οποίος πρόσφερε μια εναλλακτική πρόταση στη βιομηχανική κοινωνία και στο μαρξισμό από το 19ο ήδη αιώνα, αντιτιθέμενος στον ατομικισμό και στους νέους τύπους της κρατικής εξουσίας που προήλθαν από τη Γαλλική Επανάσταση, απέκτησε μια ιδιαίτερη αίγλη στους συντηρητικούς καθώς και τους φασιστικούς κύκλους του Μεσοπολέμου. Πειραματίστηκε με αυτόν πρώτος ο Μουσολίνι, αλλά επηρέασε σημαντικά τον Σαλαζάρ και χρησίμευσε ως ιδεολογία της ισπανικής Φάλαγγας, απορρίφθηκε όμως από το γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό.[31]

Αλλά και τα άλλα χαρακτηριστικά των φασιστικών καθεστώτων δεν υπάρχουν με την ίδια ένταση στο μεταξικό καθεστώς, το οποίο δεν στηρίχθηκε ούτε στο μοναδικό και ισχυρό κόμμα, ούτε σε μαζικό κίνημα. Απουσίαζε επίσης η λατρεία της επαναστατικής βίας, της ενέργειας, του ακτιβισμού, καθώς και η αποθέωση του αρχηγού ανάλογης τάξης και ευαισθησίας με αυτήν που συναντάμε στο φασισμό και στον εθνικοσοσιαλισμό.

Παρότι στοιχεία του λαϊκιστικού λόγου επισημαίνονται σε ορισμένες περιπτώσεις και εντείνονται από το 1939, δεν αρθρώνεται ένας συνεπής λαϊκισμός στο επίπεδο του λόγου, όπως αυτός που αναπτύχθηκε στα χρόνια του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου από τον ακραίο αντιβενιζελισμό ή εκείνος της εμφυλιοπολεμικής άκρας Δεξιάς. Τα μέτρα πρόνοιας υπέρ των λαϊκών στρωμάτων δεν συνιστούν λαϊκιστική πολιτική και δεν προωθούν αλλαγές στις σχέσεις κυριαρχίας, αλλά αντανακλούν την πρακτική της πατερναλιστικής εξουσίας.[32] Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι, ε-

30. *Η Νεολαία*, 15 Αυγούστου 1938, σελ. 1-3, 15 Οκτωβρίου 1938, σελ. 1-3, και 5 Νοεμβρίου 1938, σελ. 121-122.

31. Βλ. σχετικά Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, The University of Wisconsin Press, Madison 1995, p. 39· Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σελ. 349-357.

32. *Η Νεολαία*, 12 Δεκεμβρίου 1938, σελ. 337.

νώ τα λαϊκιστικά κινήματα έχουν συνήθως πατερναλιστικά και αυταρχικά χαρακτηριστικά, δεν συμβαίνει πάντοτε το αντίστροφο. Επί των αυταρχικών ακροδεξιών καθεστώτων, που εδραίωσαν τη νομιμότητά τους στη διαφύλαξη των παραδοσιακών-συντηρητικών αξιών των κοινωνιών τους, δεν συνέτρεξαν πάντοτε οι όροι της εμφάνισης του λαϊκισμού ως ιδεολογίας και κινήματος. Ούτε το φασιστικό καθεστώς μπορεί εξάλλου να χαρακτηριστεί ως λαϊκιστικό, αλλά ως ολοκληρωτικό, παρότι ο Μουσολίνι υπήρξε αναμφισβήτητα ένας λαϊκιστής ηγέτης.[33]

Η προτεραιότητα που διακήρυσσε το καθεστώς ότι έδινε στους ενδεείς και στους φτωχούς, η πρόνοια υπέρ των «πενεστέρων τάξεων», η μέριμνα για την κοινωνική περίθαλψη και την κοινωνική πολιτική αποτελούσαν έκφραση της εθνικής αλληλεγγύης και στόχους μιας κορπορατιστικής πολιτικής υπέρ της αρμονίας του συνόλου και της ενότητας του έθνους, σε αντίθεση με το «ταξικό πνεύμα» και την «οριζόντια συνείδηση».[34] Συχνές ήταν οι αναφορές στη θεσμική οργάνωση της εργατικής και αγροτικής τάξης που θα προετοίμαζε την «αντιπροσωπεία των εργαζομένων και παραγουσών τάξεων».[35] Τον καθοριστικό ρόλο του κράτους στην οργάνωση του κορπορατιστικού συστήματος αναγνώριζε ο Ι. Μεταξάς. «Η κυβέρνηση της 4ης Αυγούστου», έλεγε, «δεν περιορίζεται μόνον εις το να ρυθμίση τας σχέσεις μεταξύ των εργοδοτών και των εργατών, ως απλός διαιτητής, αλλά εντείνει την όλην ενέργειάν της εις το να ρυθμίση την εν γένει εθνικήν εργασίαν της χώρας».[36]

Η εμφυλιοπολεμική άκρα Δεξιά, που εκπροσωπήθηκε κυρίως από τη «Χ», την Εθνικοκοινωνική Επανάσταση και άλλες μικρότερες οργανώσεις, ήταν αντίθετα πρωτίστως εθνικο-λαϊκιστική. Υποστήριζε ότι εκπροσωπούσε «τα τίμια και ηρωικά παιδιά της αγροτιάς και της εργατιάς»,[37] τα οποία μαζί με τα μεσαία αστικά στρώματα μάχονταν εναντίον του «προδοτικού» εκείνου συνονθυλεύματος που φιλοξενούσε «κάθε καρυδιάς καρύδι», μέχρι και το «διεφθαρμένο κεφαλαιοκράτη», ο οποίος, για να διατηρήσει τα κεκτημένα, μεταπήδησε στο στρατόπεδο εκείνων που επαγγέλλονταν ότι χτυπούσαν το κεφάλαιο. Οι καπιταλιστές χαρακτηρίζονταν επίσης «χρυσοφορεμένα καθάρματα της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας», «καμουφλα-

33. Βλ. σχετικά *Pierre Milza*, «Mussolini entre fascisme et populisme», *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire* 56, 1997, pp. 115-120.

34. Πρβλ. τις απόψεις του Ρουμάνου θεωρητικού του κορπαρατισμού κατά το Μεσοπόλεμο Mihaïl Manoïlesco, στο Philippe C. Schmitter, «Still the Century of Corporatism», στο Frederick P. Pike and Thomas Stritch (eds), *The New Corporatism: Social-Political Structures in the Iberian World*, University of Notre Dame Press, Notre Dame – London 1974, pp. 117-128. Βλ. επίσης Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, ibid, pp. 277-279.

35. Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις*, ό.π., τόμ. Α, σελ. 138, 81.

36. Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις*, ό.π., τόμ. Α, σελ. 295.

37. Βλ. πρωτοσέλιδο άρθρο του Γ. Γρίβα με τίτλο «Η Δεξιά και οι άλλοι», *Εφημερίς των Χιτών*, 10 Φεβρουαρίου 1947. Βλ. επίσης *Εθνικός Αγωνιστής* της Οργανώσεως Βασιλοφρόνων Αγωνιστών (ΟΒΑ), 30 Νοεμβρίου 1944.

ρισμένοι μεγαλοδωσίλογοι», «αιμορρουφήχτρες της εργατιάς» και «γαντοφορεμένοι εκδορείς του λαού», που πρόσφεραν τεράστια ποσά στο ΚΚΕ.[38]

Οι ακροδεξιοί επέστρεφαν στους κομμουνιστές την κατηγορία περί δωσιλογισμού, οικειοποιούμενοι την ιδιότητα του γνήσιου Έλληνα εθνικιστή που πολέμησε επί Κατοχής το διπλό εχθρό, τους κατακτητές και τον εαμοκομμουνισμό. Οργανώσεις βασιλοφρόνων –οι αγγλόφιλες Οργάνωσις Βασιλοφρόνων Αγωνιστών (ΟΒΑ) και Εθνικοκοινωνική Επανάστασις (Ε.Ε.) του Νίκου Αντωνακέα, η Ένωσις Βασιλοφρόνων Εθνικιστών Νέων (ΕΒΕΝ) και η «Χ»,[39] η οποία διέφυγε το στίγμα του δωσιλογισμού εξαιτίας της έλλειψης ενδιαφέροντος εκ μέρους των Γερμανών– έδρασαν επί Κατοχής, κυρίως όμως ή αποκλειστικά εναντίον του εσωτερικού εχθρού, όπως προκύπτει από τις προκηρύξεις τους.[40] Η πρόταξη της θεματικής της εθνικής ενότητας και των προτεραιοτήτων του «εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα» από τα έντυπα των «αστικών» οργανώσεων της Κατοχής, σε συνδυασμό με μια δημοκρατική ρητορική με έντονο κοινωνικό περιεχόμενο, συγκάλυπταν ή επισκίαζαν τις ιδεολογικές διαφορές. Η αντι-εαμική τομή δεν εμφανίστηκε εξάλλου πριν από το καλοκαίρι του 1943,[41] ενώ μορφοποιήθηκε ένα χρόνο αργότερα ως δομικό του πολιτικού τους λόγου στοιχείο και συστατικό της διαμόρφωσης ταυτοτήτων. Αυτό σημαίνει ότι τα πρώτα χρόνια της Κατοχής ο εθνικισμός της «Δεξιάς» δεν λειτουργεί πολωτικά εντός της εθνικής κοινότητας, δεν συνιστά ακόμα ιδεολογία εμφυλίου πολέμου.

Το *Ελληνικόν Αίμα*, θεωρώντας ότι ο κομμουνιστικός κίνδυνος χρησιμοποιούνταν από τους Γερμανούς και τους συνεργάτες τους για τη διάσπαση της ενότητας του αγώνα, έγραφε στις 6 Δεκεμβρίου 1943:

> Από το ΚΚΕ μια ολόκληρη άβυσσος χωρίζει όλους τους αγνούς πατριώτες. Αλλά κι αυτοί ακόμα οι κομμουνιστές είναι Έλληνες και κάθε κομμουνιστής που πέφτει από γερμανική σφαίρα –ή από σφαίρα που την προμήθευσαν Γερμανοί– είναι κι ένας Έλληνας λιγώτερο. Ένας Έλληνας παραπλανημένος ίσως, αλλά αγωνιστής [...] Το Ελληνικό αίμα θα πληρωθή, είτε σε εθνικιστές ανήκει είτε σε κομμουνιστές.

Στα όρια που καλύπτει η δημοσιοποιημένη τουλάχιστον γνώμη, ο αγώνας είναι ε-

38. *Εφημερίς των Χιτών*, 1 Μαρτίου 1948, σελ. 1, 3.

39. Για τις ακροδεξιές οργανώσεις στην Κατοχή, βλ. Νίκος Α. Αντωνακέας, *Φως εις το σκότος της Κατοχής, Εθνική Αντίστασις 1941-1944*, Αθήνα 1947.

40. Βλ. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944, Τόμος Β*, Παπαζήσης, Αθήνα 1995, σελ. 36-38. Βλ. επίσης *Βραδυνή*, 8 Ιανουαρίου 1946, και *Η Καθημερινή*, 20 Αυγούστου 1946. Ας σημειωθεί ότι η μελέτη της κατοχικής άκρας Δεξιάς στο επίπεδο της κοινωνικής δράσης και ο συνεργατισμός θα παρουσίαζαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ως το αντικείμενο βεβαίως μιας αυτόνομης έρευνας.

41. Βλ. το έντυπο της Πανελλήνιας Ενώσεως Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ) *Δόξα*, 5 Δεκεμβρίου 1943, καθώς και το όργανο της Στρατιάς Σκλαβωμένων Νικητών *Μεγάλη Ελλάς*, Σεπτέμβριος 1943.

θνικός,[42] τον εξωτερικό εχθρό συνιστούν οι κατοχικές δυνάμεις, και ιδιαίτερα οι Βούλγαροι,[43] και τον εσωτερικό οι «κουίσλιγκ»,[44] ο εθνικισμός παραμένει αλυτρωτικός. Το πολιτειακό ζήτημα δεν τίθεται χάριν της διασφάλισης της εθνικής ενότητας[45] μέχρι το καλοκαίρι του 1943, όταν διαπιστώνεται ότι στο πρόσωπο του Γεωργίου «συντελείται η ψυχική ενότης του ελληνικού λαού».[46] Ας σημειωθεί επίσης ότι, ακόμα και όταν την άνοιξη του 1944 καταγγέλλεται «ο κομμουνισμός και οι αρριβισταί συνεταίροι του» ως «μεταβαλόντες τον εθνικοαπελευθερωτικόν αγώνα εις αγώνα επιβολής των προσωπικών ή κομματικών των βλέψεων»,[47] ο πόλεμος νοείται ως αδελφοκτόνος, ως εμφύλιος. Δεν είχε διαμορφωθεί ακόμα η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, δομικό στοιχείο της δεξιάς ταυτότητας, που απέκλειε τους κομμουνιστές από το έθνος.

Η έμφαση στη βασιλοφροσύνη[48] και εν μέρει στο ιδεολογικό κληροδότημα του μεταξικού καθεστώτος[49] είναι εντονότερη στο λόγο των ακροδεξιών οργανώσεων σε σχέση με εκείνον των «εθνικών οργανώσεων» εν γένει. Διατυπώνεται επίσης το αίτημα της «ριζικής εκκαθαρίσεως του παρελθόντος» ως θεμελιώδες «διά να καταστή δυνατή η αναγέννησις της Ελλάδος». Ευδιάκριτα είναι εξάλλου τα στοιχεία του λαϊκισμού της μεταπολεμικής άκρας Δεξιάς και ένας σαφής μοραλισμός. Η επίκριση στρέφεται κυρίως εναντίον «των ανοήτων και κακών Ελλήνων και άπαντος αναρχικού στοιχείου».[50]

Η «Χ», ευνοούμενη από το νόημα που η συγκυρία προσδίδει στην ιστορία, διατυπώνει την κοσμοθεωρία του νέου ελληνικού εθνικισμού, που «γεννήθηκε στα βουνά της Πίνδου και στα οχυρά της Γραμμής Μεταξά, ποτίσθηκε με [...] αίμα στα χρόνια της βαρειάς σκλαβιάς και εξελίχθηκε σε ένα καθαρό, αγνό και μεγάλο Λαϊκό Κίνημα» μέσα από τους αγώνες εναντίον των «αναρχοκομμουνιστών». Το κορυφαίο σύμβολο του εθνικισμού και του αντικομμουνισμού της «Χ» ήταν το Θησείο: «Το Θησείο που ζη. Λάμπει [...] Βρέχει αρετή-ηρωισμό. Διδάσκει Αλήθεια [...] Κεραυνώνει».[51] Δωσίλογοι και προδότες ήταν οι κομμουνιστές, όχι μόνον εξ ορισμού,

42. *Ελληνικόν Αίμα*, 1 Ιουλίου 1942, 10 Απριλίου 1943 και 1 Ιανουαρίου 1944.

43. *Ελληνικόν Αίμα*, 10 Απριλίου 1943, καθώς και εκδόσεις *Ελληνικού Αίματος*, αρχείο Κωνσταντίνου Αντ. Βοβολίνη. Βλ. επίσης και την προσκείμενη στο Κόμμα των Φιλελευθέρων *Δημοκρατία*, 4 Νοεμβρίου 1944.

44. *Ελληνικόν Αίμα*, 1 Ιανουαρίου 1944.

45. *Εθνικές Αντιστασιακές Οργανώσεις 1941-1945* (πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου, 5 Νοεμβρίου 1995), Συνομοσπονδία Εθνικών Αντιστασιακών Οργανώσεων, σελ. 210.

46. *Ελληνικόν Αίμα*, 5 Φεβρουαρίου 1944.

47. *Ενωμένη Ελλάδα* (επίσημο όργανο του Πανελληνίου Απελευθερωτικού Συνδέσμου – ΠΑΣ), Μάιος 1944.

48. *Ε.Ε.* (όργανο της Εθνικοκοινωνικής Επαναστάσεως – Ε.Ε.), Μάιος 1943.

49. *4η Αυγούστου*, 5 Νοεμβρίου 1943· βλ. και *Ελληνικόν Αίμα*, 27 Μαρτίου 1944 (σχετικά με τις προκηρύξεις της Εθνικής Ενώσεως Ελλάδος – ΕΕΕ).

50. *Ε.Ε.*, 3 Νοεμβρίου 1943.

51. Κύριο άρθρο του Γ. Ι. Ρουμάνη με τίτλο «Στην ιερή θυσία», στην *Εφημερίδα των Χιτών*, 21 Δεκεμβρίου 1946.

ως σύμμαχοι των Σλάβων, αλλά και γιατί συνεργάστηκαν με τους κατακτητές, παρεμπόδισαν εθνικιστές Έλληνες να πολεμήσουν, δολοφόνησαν συμμαχικούς παράγοντες και διέλυσαν το ανταρτικό σώμα του Ψαρρού, όπως διαβάζουμε στην *Εφημερίδα των Χιτών* και στο *Ελληνικόν Αίμα*. Η αντίθεση των «τιμίων και αγνών πατριωτών, των Νέων Ελλήνων Εθνικιστών»[52] προς το παλαιοκομματικό συγκρότημα εξουσίας, στο οποίο συγκατατάσσονταν οι βενιζελικοί, οι αντιβενιζελικοί και οι κομμουνιστές «φαυλοκράτες» πολιτικοί, ανήκει επίσης στη θεματική του λαϊκισμού. Η έμφαση που δίνεται από την άκρα Δεξιά στο στοιχείο αυτό και ο τρόπος με τον οποίο συνυφαίνεται με τη γενικότερη ιδεολογική-μυθολογική ένδυση της πραγματικότητας δεν πρέπει καθόλου να υποτιμηθεί. Μέσω αυτού επιβεβαιώνεται η παρουσία ενός λαϊκιστικού κινήματος που περιφρονεί νόμους, θεσμούς, κόμματα και πολιτικές ισορροπίες, και επιχειρεί να ανατρέψει τη λογική μιας πολιτικής λύσης του ελληνικού προβλήματος. Η δυναμική πολιτική της Δεξιάς ίσως δεν διέφερε πολύ από την πολιτική των όπλων, τον «ολοκληρωτικό πόλεμο» που πρότεινε ο Γ. Γρίβας και εφάρμοσε με την τρομοκρατία της η «Χ». Η Δεξιά όμως προσπαθούσε παράλληλα να κατασκευάσει μια εξωραϊσμένη εικόνα της κατάστασης στην Ελλάδα και να διασκεδάσει τις εντυπώσεις από τις ανταποκρίσεις και τις εκτιμήσεις εκείνες ξένων παραγόντων που ήταν αρνητικές γι' αυτήν και για την πολιτική της.[53]

Μέχρι τουλάχιστον την επίσημη ανάληψη από τις Ηνωμένες Πολιτείες της πρωτοβουλίας στην παγκόσμια πάλη κατά του κομμουνισμού και την πόλωση της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα, ο εμφύλιος πόλεμος περνάει κατά κανόνα στις τελευταίες σελίδες των δεξιών εφημερίδων ως επιθέσεις συμμοριτών ξένης συνείδησης. Η άρνηση των δεξιών εφημερίδων να αποδεχτούν την πραγματικότητα ενός άλλου ελληνο-ελληνικού πολέμου δεν ισοδυναμούσε μόνο με την πρακτική της μη αναγνώρισης της παρουσίας μιας αντίπαλης παράταξης, αλλά αντανακλούσε και την εγγενή στη δεξιά πολιτική παράδοση δυσανεξία προς ό,τι διασπούσε την «εθνική ενότητα».

Ενώ λοιπόν στο δεξιό Τύπο επικρατεί μια μινιμαλιστική εικόνα της πραγματικότητας του Εμφυλίου, στον ακροδεξιό Τύπο, μέσα από την έκταση στο χώρο που προσλαμβάνει εξ ορισμού ο μύθος της συνωμοσίας στον οποίο οικοδομείται η προπαγάνδα του, το ελληνικό πρόβλημα εντάσσεται με μεγαλύτερη σαφήνεια στη διεθνή του διάσταση, στα πλαίσια δηλαδή της σύγκρουσης του ολοκληρωτισμού και της βαρβαρότητας με τη δημοκρατία και τον πολιτισμό. Ο ολοκληρωτισμός, ο οποίος αντιπροσωπεύεται από τον «ερυθρό ή προλεταριακό φασισμό», που υιοθέ-

52. Κύριο άρθρο του Γ. Ι. Ρουμάνη με τίτλο «Η φανερά λευκή συνωμοσία των νέων εθνικιστών», *Εφημερίς των Χιτών*, 17 Μαρτίου 1947. Μια καταγγελία του παλαιοκομματισμού βλ. επίσης στο Νίκος Αντωνακέας, *Φως εις το σκότος της Κατοχής, Εθνική Αντίστασις 1941-1944*, σελ. 30-31.

53. Βλ. σχετικά Θανάσης Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα: Ο ιμπεριαλισμός της «μη επέμβασης»*, Φιλίστωρ, Αθήνα 1997, σελ. 186-199.

τησε τα μέσα της βίας του ναζισμού, ορίζεται σε αντίθεση προς τις δημοκρατίες δυτικού τύπου, που θεμελιώθηκαν πάνω στις «ατομικές ελευθερίες».[54] Στη γαλλική περίπτωση ήταν ο πόλεμος της Ισπανίας που υπαγόρευσε μια ιδεολογική ανάγνωση με αντίστοιχους όρους, σε μια περίοδο κατά την οποία στη Γαλλία κυβερνούσε το Λαϊκό Μέτωπο. Στο περίφημο άρθρο του στην *Echo de Paris*, στις 26 Αυγούστου 1936, ο στρατηγός De Castelnau μιλούσε για μάχη μεταξύ της επανάστασης που κατευθυνόταν από τη Μόσχα και των εξεγερθέντων, ενώ κατέληγε στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για πόλεμο μεταξύ της μοσχοβίτικης βαρβαρότητας και του δυτικού πολιτισμού, και όχι μεταξύ δύο μερίδων που διεκδικούσαν την πολιτική εξουσία.[55] Ο Leon Daudet υποστήριζε θερμά στην *Action Française* τη νίκη του «στρατιωτικού μετώπου», που θα απομάκρυνε τη «μεγάλη αυτή χώρα από την κομμουνιστική βαρβαρότητα»,[56] ενώ κατηγορούσε τη γαλλική κυβέρνηση ότι παραβίαζε την ουδετερότητα υπέρ του Λαϊκού Μετώπου.[57]

Οι ακροδεξιοί εμφανίζονται ως οι προασπιστές των ελευθεριών αυτών, οι γνήσιοι δημοκράτες, και τοποθετούν τον εαυτό τους στη Δεξιά. Ο δεξιός, σύμφωνα με τον Νίκο Αντωνακέα, ήταν «ο πατριώτης, ο συντηρητικός, ο βασιλόφρων, ο αγνός δημοκράτης, ο εργαζόμενος, ο νομοταγής μέχρις ηλιθιότητος, ο εθνικιστής, ο αστός, ο γεωργός, ο συνταξιούχος, ο πτωχός και τίμιος άνθρωπος, ο ουδεμίαν σχέσιν έχων με τα κεφαλαιοκρατικά συγκροτήματα». Για τον υπαρχηγό του Εργατικού-Αγροτικού Κόμματος (ΕΑΚ) Χιτών Ζαφείρη Βάλβη, ο χαρακτηρισμός «άκρα Δεξιά» ήταν προσβλητικός, γιατί έθετε τους δεξιούς στο ίδιο επίπεδο με την «εγκληματική εαμοβουλγαρική συμμορία της άκρας αριστεράς».[58] Ο Γεώργιος Γρίβας ωστόσο τον αποδεχόταν ευχαρίστως σε ό,τι αφορούσε τη διεκδίκηση της δίκαιης κατανομής του πλούτου και των θυσιών μεταξύ των Ελλήνων «εν πνεύματι ισότητος, ισονομίας και δικαιοσύνης».[59] «Ολόκληρος η πολιτισμένη Ανθρωπότης», διαβάζουμε στο *Σκαπανέα της Μακρονήσου*, «παρακολουθεί με ενδιαφέρον τον αγώνα του ελληνικού λαού διά την υπεράσπισιν των αξιών που αποτελούν την βάσιν του δυτικού πολιτισμού, κλίνει δε ευλαβές το γόνυ προ των θυσιών της Φυλής μας διά την Ελευθερίαν».[60] Όσο η ψυχροπολεμική διάσταση κυριαρχεί στο δεξιό Τύπο ως επίσημη ερμηνεία του ελληνικού Εμφυλίου, τόσο εμπλουτίζεται στον ακροδεξιό η συ-

54. *Εφημερίς των Χιτών*, 18 Νοεμβρίου 1946.

55. Serge Berstein – Jean-Jacques Becker, *Histoire de l'anti-communisme en France, 1917-1940*, ibid, pp. 303.

56. *Action Française*, 24 Ιουλίου 1936.

57. *Action Française*, 26 Ιουλίου 1936.

58. *Εφημερίς των Χιτών*, 12 Απριλίου 1947.

59. *Εφημερίς των Χιτών*, 15 Δεκεμβρίου 1947· βλ. επίσης Νίκος Αντωνακέας, *Φως εις το σκότος της Κατοχής, Εθνική Αντίστασις 1941-1944*, ό.π., σελ. 34, 37, 149.

60. Βλ. Γ. Τζώρτζης, «Ατομικαί ελευθερίαι και ολοκληρωτισμός», *Σκαπανεύς της Μακρονήσου*, Ιούλιος 1949, σελ. 22· βλ. επίσης *Ελληνικόν Αίμα*, 9 Ιανουαρίου 1947, 5 Μαρτίου 1947 και 11 Ιουλίου 1945.

νωμοσιακή εξήγηση. Στην *Εφημερίδα των Χιτών* γίνεται αναφορά στην «τριαδική εταιρία, Κομμουνισμός, Σιωνισμός, Μασονισμός», στην οποία οι Εβραίοι εμφανίζονται να ηγούνται της παγκόσμιας συνωμοσίας κατά της δημοκρατίας, κατά του χριστιανισμού και κατά του ελληνισμού («βιάζονται τα προδοτικά στίφη [...] να παραδώσουν το πολιτισμένο προπύργιο της Δημοκρατίας [...] στη βάρβαρη διάθεση της φασιστικής μανίας του Μοσχοβίτικου εβραϊσμού»,[61] συνδυάζοντας το αρνητικό στερεότυπο του Σλάβου με εκείνο του Εβραίου). Ο μύθος της συνωμοσίας εκτείνεται όμως και στο χρόνο – ο σλαβισμός, πίσω από τον οποίο κρύβεται ο κομμουνισμός, ήταν ανέκαθεν εχθρός του ελληνισμού και επεδίωκε την εξαφάνισή του.[62] Ο Πότης Κολλιτσίδας, αντιπρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, υποστήριζε ότι οι Σλάβοι, επιχειρώντας να εκσλαβίσουν από πολλά χρόνια τη Μακεδονία, ίδρυσαν τελευταία το μακεδονικό κράτος με πρωτεύουσα τα Σκόπια και αγωνίζονταν να πείσουν ότι υπήρχε σλαβομακεδονικό έθνος.[63] Έτσι, ενώ η *Εστία* θεωρούσε τον Ιανουάριο του 1946 ανεξήγητο το φαινόμενο της αντίθεσης της σοβιετικής Ρωσίας προς κάθε ελληνικό δίκαιο (συζήτηση στο Συμβούλιο Ασφαλείας για την αγγλική ανάμειξη στην Ελλάδα και θέμα άμεσης ένωσης της Δωδεκανήσου) και η *Καθημερινή* ονομάτιζε τους Σλάβους εχθρούς «τουλάχιστον υπό τας Δικτατορίας των»,[64] για τα ακροδεξιά έντυπα ήταν αυτονόητη η εχθρότητα της «σκοτεινής ρωσικής ψυχής», που συνωμοτούσε για την επικράτηση του πανσλαβισμού και την εξαφάνιση της ελληνικής φυλής.

Καθώς ο κομμουνισμός θεωρείται ξένη οργάνωση[65] και ο αντικομμουνισμός δεν εσωτερικοποιείται, το πρωτείο του εθνικού παραμένει άθικτο και εντάσσεται στο παγκόσμιο μέσω της έμφασης στη «φυλετική» του διάσταση. Ο «φυλετικός» έτσι εθνικισμός[66] της άκρας Δεξιάς συμβιώνει με την πολιτισμική διαφοροποίηση στην οποία θεμελιώνεται ο σύγχρονος ρατσισμός. Με άλλα λόγια, ο εχθρός είναι εθνικός,

61. Π. Κίντζιος, «Ο αεικίνητος σιωνιστικός δάκτυλος», *Εφημερίς των Χιτών*, 9 Φεβρουαρίου 1948, σελ. 1· Λεων. Δούβος, «Έλληνες και Εβραίοι», *Εφημερίς των Χιτών*, 24 Μαΐου 1948, σελ. 3. Για μια ανάλογη εικόνα της Ρωσίας και τη σχέση αντιμαρξισμού και αντισημιτισμού στη ναζιστική Γερμανία, βλ. Marlis G. Steinert, «L'évolution des images nationales en Allemagne pendant la deuxième guerre mondiale», *Relations Internationales* 2, 1974, p. 223.

62. *Εφημερίς των Χιτών*, 9 Φεβρουαρίου 1948, και πρωτοσέλιδο άρθρο του Γ. Ρουμάνη στην ίδια εφημερίδα (21 Ιουλίου 1947) σχετικά με την ερμηνεία του κομμουνισμού ως οργάνου για την επιτυχία του «Ρωσσικού ιμπεριαλισμού και της Σλαυικής κοσμοκρατορίας». Βλ. επίσης *Αντικομμουνιστικός Αγών*, Μάρτιος 1949, και *Οι Σλαύοι κατά των Ελλήνων*, «Μηνιαία Εθνική Επιθεώρησις Αξιωματικών», όπως έγραφε στον υπότιτλο, που κυκλοφόρησε το 1950.

63. Βλ. το κύριο άρθρο με τίτλο «Ο τρομερός κίνδυνος εξαφάνισης της ελληνικής φυλής», *Αναμόρφωσις*, 20 Μαΐου 1948.

64. *Η Καθημερινή*, 17 Απριλίου 1947.

65. Βλ. ΕΚΑΠ και 11 Ε.Σ.Π., Γραφείον Τύπου-Διαφωτίσεως (αντικομμουνιστικά φυλλάδια), ΕΛΙΑ.

66. Ως «φυλετικός» εθνικισμός δεν νοείται εδώ κάποια μορφή «προ-νεωτερικού» εθνικισμού· βλ. σχετικά Νίκος Δεμερτζής, *Ο λόγος του εθνικισμού*, Σάκκουλας, Αθήνα 1996, σελ. 28.

είναι οι Σλάβοι, η Ρωσία, και ο πόλεμος «φυλετικός»,[67] όχι όμως ως καθαρή βιολογία, αλλά ως «κοινωνική βιολογία», στο επίπεδο δηλαδή των ιστορικών παραδόσεων, των ταυτοτήτων, του πολιτισμού, της πολιτικής κοινότητας.

Ο αποκλεισμός, τέλος, ισχύει και στην ερμηνεία της ιστορίας – οι περίοδοι της βασιλείας επιλέγονται αποκλειστικά ως σημεία αναφοράς και συγκροτούν τον κύκλο νοήματος για την ακροδεξιά αντίληψη περί εθνικής παράδοσης. Η αβασίλευτη δημοκρατία εξοβελίζεται, γιατί θεωρείται συνώνυμη της ολιγαρχίας, της τυραννίας, της αναρχίας, της στρατοκρατικής βίας (Μεσοπόλεμος), της συνοδοιπορίας, των σφαγών του Δεκεμβρίου, του κομμουνισμού.[68] Η βασιλεία, αντίθετα, εκτείνεται βαθύτατα στο παρελθόν (Βυζάντιο) και αποτελεί το άριστα προσαρμοζόμενο στον εθνικό χαρακτήρα των Ελλήνων πολίτευμα. Τούτο συνιστούσε την ιστορικιστική τεκμηρίωση της αναγκαιότητας της παλινόρθωσης από την άκρα Δεξιά το 1935 και το 1946. Το πολιτικό επιχείρημα, κοινό για τη Δεξιά και την άκρα Δεξιά, ήταν η επίκληση της βασιλείας ως παράγοντα σταθερότητας, ενότητας, καθώς και ως «προχώματος κατά του κομμουνισμού»[69] (Ελλάς = Γεώργιος, και μη Ελλάς = ΚΚΕ). Στην πραγματικότητα η επίκληση της βασιλοφροσύνης το 1946 νομιμοποιούσε τη διαίρεση και συντηρούσε, ή μάλλον ενδυνάμωνε, το μύθο της κομμουνιστικής συνωμοσίας και την αναγκαιότητα της ακροδεξιάς παρουσίας και δράσης. Ας σημειωθεί επίσης ότι ο αντικομμουνισμός λειτούργησε ως συνεκτικό στοιχείο του δεξιού και του ακροδεξιού χώρου, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι εξομοιούται η έμφαση στην εκφορά του. Παρόμοια και στη Γαλλία, η άκρα Δεξιά έδωσε τον τόνο στην αντικομμουνιστική προπαγάνδα της δεκαετίας του '20 και την ώθηση για την ανάπτυξη του μεγάλου αντικομμουνιστικού κινήματος των χρόνων του Λαϊκού Μετώπου. Τον Ιούλιο του 1931 η *Βραδυνή* δικαιολογούσε απόλυτα τη δράση της ακροδεξιάς και αντισημιτικής ΕΕΕ στη βάση των «σαφώς εθνικιστικών και αντικομμουνιστικών στόχων» της οργάνωσης.[70]

67. *Ελληνική Γραμμή*, Χριστούγεννα 1948.

68. *Εφημερίς των Χιτών*, 29 Ιουλίου 1946 και 19 Αυγούστου 1946.

69. *Εφημερίς των Χιτών*, 27 Μαΐου 46· *Ελληνικόν Αίμα*, 1 Ιανουαρίου 1946. Για το φιλομοναρχισμό της Δεξιάς, βλ. επίσης David H. Close, «Η κληρονομιά», στο Ντέιβιντ Κλόουζ (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος: 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση*, Φιλίστωρ, Αθήνα 1997, σελ. 198.

70. *Βραδυνή*, 1 και 11 Ιουλίου 1931.